

DE GEOGRAFIE VAN DE FRITUUR

Snackbar, cafetaria en alles wat ernaar riekt

Ubel Zuiderveld - hoofdredacteur Snackkoerier

Waar koop je patat mét, een broodje kroket en een frikandel speciaal?

Het hangt ervan af waar je woont. In Vlaanderen en Limburg ga je naar

een frituur, in Midden-Nederland naar een cafetaria, en in het westen en

noorden spreekt men overwegend van een snackbar. Vanwaar die ver-

schillen? En waarom zouden er nog zoveel andere aanduidingen zijn voor

de snackshop, patatterie of bikbar?

In Vlaanderen heten bedrijven die bereide friten verkopen doorgaans 'frituur' of 'friture'. In Nederland is de verscheidenheid in de naamgeving veel groter. Geen enkele vorm van detailhandel kent zoveel benamingen voor de eigen winkel als de snackbranche. De drie meest voorkomende benamingen voor snackverkopende bedrijven zijn *cafetaria*, *snackbar* en *frituur*. Maar er zijn er nog veel meer. Wat te denken van *snackshop*, *restaria*, *snackcorner*, *snelbuffet*, *mini-resto*, *snackcounter*, *patatterie*, *restopoint*, *snackcenter*, *restocorner*, *snack-o-theek*, *automatiek*, *snackwagen*, *snackoord* of *bikbar*? Het is slechts een beperkte bloemlezing uit een enorm reservoir. Meestal zeggen de gebruikte benamingen wel iets over het soort bedrijf. Bij een automatiek kun je per slot van rekening uit de muur eten, en een snackwagen is een frituurbedrijf op wielen. Een geoefende verstaander weet wat voor bedrijf er achter een bepaalde benaming schuilgaat. De enige term waarvoor dit niet geldt, is *lunchroom*. *Lunchroom* wordt zowel voor cafetaria-achtige bedrijven gebruikt als voor zaken die daadwerkelijk ingericht zijn op de lunchklant die een uitsmijter, een klein gerecht en een kop koffie in een ongedwongen sfeer wil, en net iets meer comfort te bieden hebben dan de – doorgaans wat kil aandoende – snackbedrijven.

Onderzoek

Snackkoerier, Elseviers vakkrant voor de snacksector, verrichtte vorig jaar onderzoek naar de gehanteerde benamingen. Eerder bleek al, uit het inschrijvingsregister van het bedrijfschap Horeca en Catering, dat *cafetaria*, *snackbar* en *frituur* veruit de meest gebezigde soortnamen zijn. Het onderzoek richtte zich op de vraag of er verband bestaat tussen de vestigingsplaats

van een zaak en de gebruikte benaming. Bij het onderzoek gebruikte Snackkoerier de CD-foongids van KPN. Er werd een grens van tweederde gehanteerd: pas als minstens twee van de drie bedrijven in een bepaalde regio of lokaliteit zich tooien met het predikaat *frituur*, is dat significant. Met dit uitgangspunt werd per plaats de frequentie van de benamingen gemeten, en zo kon er een verspreidingskaart van Nederland worden gemaakt (zie volgende bladzijde). Een opvallende kaart, waarop in één oogopslag te zien is dat *cafetaria*, *snackbar* en *frituur* sterk regio-gebonden termen zijn.

Frituur

Dat de term *frituur* of *friture* vooral gebruikt wordt in Midden- en Zuid-Limburg en enkele enclaves in Zeeland en Noord-Brabant, laat zich eenvoudig verklaren. In deze gebieden schoot het fenomeen 'patatverkopend bedrijf' als eerste wortel, waarna in het midden van de twintigste eeuw vervolgens de rest van Nederland 'gefrituriseerd' werd. De Zuid-Nederlanders kwamen met het fenomeen 'patates frites' in aanraking toen in de Eerste Wereldoorlog honderdduizenden Belgische vluchtelingen onderdak kregen bij (vooral Zuid-)Nederlandse families, en met de Belgische frietjes werd ook het woord *frituur* overgenomen.

De eerste frituurkramen in België stammen al uit het midden van de negentiende eeuw. Gefrituurde aardappelstangen zijn een vinding van de Walen of de Fransen, en het is niet onaannemelijk dat Franse vluchtelingen de eersten waren die ze in Vlaamse steden op markten vanuit kramen verkochten. In Frankrijk zelf bleef de frituurcultuur beperkt tot delen van het noorden, waar de kramen overwegend 'friterie' heten. *Friture* betekende oorspronkelijk overigens gewoon 'bakkerij'.

Cafetaria

De geografische verspreiding van *cafetaria* laat zich minder eenvoudig verklaren. Cafetaria's komen vooral voor tussen Noord-Limburg en de lijn Meppel-Gouda-Burgh Haamstede en verder ook in West-Groningen en Noord-Drenthe, en langs de Friese Waddenkust. Het is gissen waarom juist hier, maar er is een mogelijke verklaring. *Cafetaria* is afkomstig uit het Spaans (betekenis 'koffiehuis'). In de Verenigde Staten deed *cafetaria* rond 1900 opgeld als benaming voor buffetbedrijven met zelfbediening, grote bedrijven die doen denken aan onze hedendaagse bedrijfs- ▶

De verspreiding van *frituur*, *cafetaria* en *snackbar*.

- overwegend *snackbar*
- overwegend *cafetaria*
- overwegend *frituur/friture*

Illustratie: Elsevier Ontwerpstudio

kantines. Zoals dat zo vaak gaat bij ontwikkelingen in de hedendaagse westerse wereld, was Engeland het eerste Europese land dat de term gebruikte. Bekend is dat hij daar in de jaren twintig is opgepikt door de oprichters van Heck's, het eerste ketenbedrijf in de Nederlandse horeca. Het imperium van Heck's telde op een goed moment enkele tientallen vestigingen, vooral in de grote steden in het 'cafetaria-gebied'. Heck's onderscheidde zelfs 'cafetaria's' en 'cafetaria's'. Cafetaria's waren kleine buffetbedrijven waar men (meestal staande) een hapje kon nuttigen. Cafetaria's waren grotere zaken waar vaak ook amusement werd aangeboden. Heck's beleefde zijn hoogtijdagen in de jaren vijftig, de periode waarin in Midden-Nederland jaarlijks honderden fritesverkopende bedrijven van start gingen.

Snackbar

Met *snackbar* wordt in Vlaanderen een zaak bedoeld die overwegend belegde broodjes verkoopt; in Nederland is het de benaming voor een verkooppunt van gefrituurde waar. Een typisch Engelse benaming, hoewel men met *snacks* in het land van herkomst vooral zoutjes, chips en bepaald snoepgoed (candybars) aanduidt. De verwantschap tussen het Fries en het Engels verklaart misschien waarom snackbars veel in West-Friesland (het oosten van Noord-Holland) en Midden-

Friesland voorkomen. De toeristische gerichtheid op Engeland zou een verklaring kunnen zijn voor de vele snackbars in het westelijke deel van Noord- en Zuid-Holland.

Cachet meegeven

Oorspronkelijk was er wel degelijk sprake van onderscheid naar type bedrijf. Snackbars waren bedrijven met buffetten, meestal zonder zitplaatsen. Cafetaria's waren groter en beschikten in het algemeen wel over zitplaatsen. Dat verschil is, enkele generaties en verbouwingen later, vrijwel geheel verdwenen.

De wirwar van overige aanduidingen laat zich het simpelst verklaren door schaamte van de friturende ondernemer, in Vlaanderen wel aangeduid als 'de friturist'. Zowel horeca-collega's als consumenten keken (en kijken) soms neer op de frituristen. Hierdoor ontstonden termen als *lunchroom* en *restaria* (van *restaurant*). Met zulke termen gaf je je zaak toch iets mee van het cachet dat deze voor velen niet had.

Hoeveel synoniemen zijn er voor *een vette bek halen* ('naar de snackbar gaan')? Wat zijn naast 'het Centrum' en 'de Smulhoek' de meest voorkomende eigennamen van snackbars? Welke patatvariëteiten bestaan er zoal? Is *patatje oorlog* na de Kosovo-oorlog inderdaad uitgestorven? En hoe zit het nu met *frikandel* en *frikadel*?
Antwoord op een aantal prangende vragen uit de wereld van de snacktaal.

Ubel Zuiderveld - hoofdredacteur Snackkoerier

Patatje oorlog

De term is dermate ingeburgerd dat de FNV hem eens leende voor een actie voor haar leden in de horeca: *patatje oorlog*. Toch is die aanduiding nog niet zo heel erg lang gemeengoed in ons land. Pas halverwege de jaren tachtig raakte *patatje oorlog* landelijk ingeburgerd. De herkomst ervan is onduidelijk. Het zit er dik in dat een cafetariaklant hem bedacht heeft, want zo gaat het wel vaker met namen van snackgerechten. In de meeste cafetaria's is een patatje oorlog een portie frites met pinda- en fritessaus. Maar er zijn variaties mogelijk. In sommige delen van het land biedt het patatje oorlog een nog luguberder aanblik. Zo voegt in Amsterdam menige snackbarhouder aan de twee sauzen nog curry toe, terwijl Limburgse consumenten er graag gesnipperde uitjes bij willen.

Foto: Archief Snackkoerier

Veel cafetariahouders ergerden zich aan *patatje oorlog*. Zo sprak een cafetariahouder in Zwolle er al in 1987 schande van. Hij vond de aanduiding kwetsend voor mensen die de Tweede Wereldoorlog hadden meegemaakt, en kondigde aan haar niet te gebruiken. Maar anno 1999 bleek hij dat toch te doen. Hij kon er nu eenmaal niet omheen, verklaarde hij. Na het uitbreken van de oorlog in Kosovo in 1999 weigerde kwalitaria 'Annie van' in Millingen aan de Rijn dit snackgerecht nog langer te verkopen; als alternatief verzon men *frietje feest*. Enkele jaren eerder was er al een snackbar in Alkmaar op de proppen gekomen met *frietje vrede*, maar dat was een fritesvariantie met vruchten erbij. Bij 'Annie van' dienden klanten die het waagden een patatje oorlog te bestellen, vijftwintig gulden te doneren aan een fonds voor vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië. De actie van 'Annie van' kreeg navolging van enkele honderden collega's, die hiertoe werden aangezet door een actie van het vakblad Snackkoerier. Met enkele honderden navolgers op een populatie van zesduizend snackverkopers bleek dit initiatief te weinig zoden aan de dijk te zetten, zodat de meeste consumenten nu nog altijd om een 'patatje oorlog' vragen.

Patat paniek en frietje flip

Er zijn heel wat variaties op het bakje/zakje/bordje frites. Een inventarisatie leverde de volgende willekeurige opsomming op, waarbij opvalt dat veel benamingen streekgebonden zijn.

Patat paniek - een patat speciaal met pindasaus; in delen van Noord-Brabant ook wel *frietje rotzooi* geheten, en in de Randstad voorkomend onder de naam *patatje troep*.

Friet ziekenhuis - patat paniek met knoflooksaus en sambal.

Patat Tsjernobyl - mayo, curry, pindasaus, uitjes en ketchup.

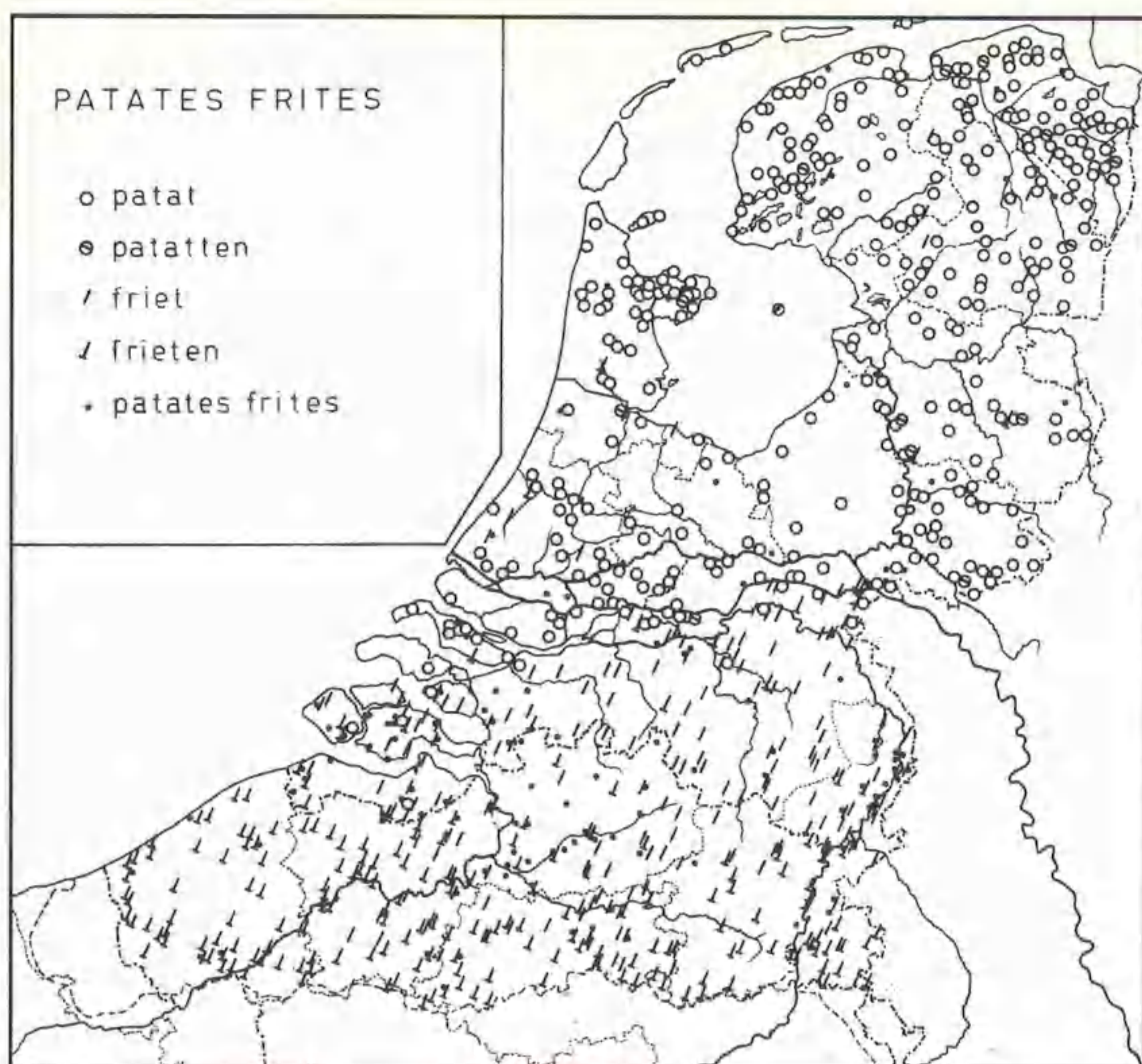
Frietje flip - in delen van Nederland hetzelfde als patat oorlog.

Friet Sjors - gezien bij een cafetaria in Oss; een bamibak met prei, kip, paprika, champignons en saus.

Patatje Spaans - prei, gehakt, champignons en sambal.

Friet oriëntal - taugé en pindasaus. ▶

"Hoe noemt men in uw dialect de staafjes aardappel die in vet gebakken en ook wel in zakjes verkocht worden?" Deze vraag kwam voor op vragenlijst 46 van het Meertens Instituut, die in 1971 uitging. Het resultaat is weer gegeven op deze kaart.

Lit: Mededelingen van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde. 1972.

Friet Hawaii - pindasaus, uien, ananas.

Boerenfriet - spekjes, uitjes, champignons, erwten en jachtsaus; in verschillende delen van het land in verschillende variaties aanwezig. Snackbar Royal Friet van Piet in Groningen claimt in 1978 met de naam *boerenfriet* op de proppen te zijn gekomen. Ze hebben daar overigens ook 'patat hot in de strot', frites met vlees en pikante saus.

Frietje Millingerwaard - boerenfriet in Millingen.

Frietje SM - satésaus en mayo ('oorlog' dus).

Patat Paramaribo - ketchup en sambal.

Friet waterfiets - twee frikandellen met daarbovenop patat speciaal, vooral populair in Gelderland en Noord-Brabant; in Limburg wel bekend als 'super supertje'.

Frietje duikboot - één frikandel bedekt met een patat speciaal.

Frietje open been - patat met daarbovenop een doorsneden frikandel speciaal.

Frietje eierstok - veel mayo, ketchup en curry.

Frietje alpha - bij een cafetaria in Maasbracht – een opengesneden frikandel met daaroverheen zuurvlees en een patat speciaal.

Friet zuurvlees - een typisch Limburgse specialiteit en dus veelal aangeduid als 'frietje zoervleis', maar in de volksmond ook wel gewoon als 'frietje saus'. Recepten voor zuurvlees kunnen van straat tot straat, van snackbar tot snackbar en van familie tot familie verschillen. Het gaat soms om recepten die al generaties lang in de familie circuleren. Friet zoervleis behoort in frituurs en snackbars ten zuiden van Roermond doorgaans tot de vijf best verkochte producten.

Zuurvlees is rund- of varkensvlees, aangemaakt met azijn, suiker, zout, peper, appelsiroop en laurierblad, waaraan ook nog gesnipperde ui wordt toegevoegd. In het algemeen komt het zuurvlees met de saus over de frites en komt daarbovenop een toef mayonaise. Het geheel wordt geserveerd in een grote frietbak, het zogenoemde A13- of A14-formaat. Ten noorden van Roermond is een friet met gewoon stoofvlees gebruikelijker.

Waarom een frikandel geen frikandel is

In de laatste, dertiende editie van Van Dale vinden we bij *frikandel*: "(spreekt.) frikandel (zie ald.)." Er is echter vrijwel geen Nederlander die het waagt in een snackbar om een frikandel te vragen. Iedereen spreekt van 'frikandel'. En dat is ook de juiste schrijfwijze van dit veelgenuttigde worstvormige vleesproduct. Een frikandel is namelijk iets heel anders dan een frikadel of fricadel. Van oorsprong – en in sommige landen is dat nog steeds zo – is een frikandel een soort gehaktbal of -schijf. Dat was in ons land ooit niet anders. Kookboeken die gewag maken van een frikandel, bedoelen daar nog altijd een bal of schijf mee, en niet een worstachtig iets.

Maar hoe zit het dan met de frikandel? Toen de gehaktbal van snackfabriek De Vries in Dordrecht in verband met nieuwe wettelijke eisen voor het meelgehalte in vleesproducten niet langer *gehaktbal* mocht heten, gaf de fabrikant hem de vorm van een

Frietje ziekenhuis

Foto: Marco Vellinga

ruwe worst. De benaming die De Vries eind jaren vijftig verzong, was *frikandel*. Deze benaming, met *n*, nam fabrikant Beckers over toen hij uit de ruwe worst de hedendaagse gladde versie ontwikkelde. En vervolgens begon de frikandel aan zijn zegetocht door Nederland.

Smikkelen en smullen bij de Smulhoek

Enige jaren geleden turfde de vakkrant *Snackkoerier* de eigennamen van snackverkopende bedrijven. Dat leverde de volgende top-tien op:

1. het Centrum
2. het Hoekje
3. het Trefpunt
4. het Pleintje
5. het Luifeltje
6. de Smulhoek
7. de Corner
8. het Huukske
9. de Viersprong
10. de Halte/de Lantaarn

Andere namen die vaak voorkwamen: Royal, de Driesprong, de Boemerang, het Hoekske, Marktzicht, de Smulpaap (-paep), de Markt, 't Haantje (Haentje), Succes, het Smulhoekje, de Smikkelhoek, de Kom-buis, de Luifel, het Geveltje, de/la Promenade, City Snacks, 't Hapje, Smikkelhof, Holle Bolle Gijs, City, de Lekkerbek, de Snackhoek, de Gastronom en 't Eet-huisje.

Cafetariaondernemers blijken een grote voorkeur te hebben voor namen waarin afgeleiden van *smikkelen* en *smullen* voorkomen. Afgeleid van *smikkelen* waren: Smikkelbar, Smikkelhoek, Smickelhoek, 't Smikkeltje, de Smickel, Smikkelhoekje, Smikkelsteegje, Smikkelhorst, Smickelerie, 't Smikkelhofke, Smikkelhof, 't Smieckelke, Smik en Smak, en Smickel In(n).

Afgeleid van *smullen* waren: de Smulhoek, 't Smulhoekje, Smulhuske, Smulpaleis, 't Smulleke, Smulhuis, Smulhoes, 't Smulpunt, Smulderij, 't Smulerf, de Smulboei, Smulent, de Smulmuis, de Smulsmurf, Smulroom, Smultaria, de Smulpaap en de Smulrol. Ook bij nieuwe ketens en samenwerkingsverbanden in de snacksector heeft men een voorliefde voor namen als Smullen Geblazen! en Smulwereld.

Cafetaria-achtige bedrijven dragen ook vaak namen die iets zeggen over de vestigingsplaats: de Tunnel, de Tram-/Bushalte, Noordplein en de Brink. Naast de Drie- en de Viersprong kwamen ook nog de Vijfsprong en de Zevensprong voor, evenals de Rotonde. 'Hoeken' zijn ook gewild, want behalve allerlei hoeken in het een of andere dialect of gewoon in het Nederlands, waren er ook hoeken in de Engelse taal – 'corners' dus. Het totaal aantal hoeken was respectabel, en dan te bedenken dat namen als Ed's Corner nog niet eens waren meegerekend.

Natuurlijk noemen ook veel ondernemers de zaak naar zichzelf. Dat kunnen achter- of voornamen zijn, maar ook duonamen als Annie & Manuela en Wim & Gusta. Ten slotte bleek de toevoeging *happy* heel populair, wat mag blijken uit namen als Happy Burger, Happy Corner, Happy Snacks, Happy Vita en Happy Eater.

'Een vette bek halen'

Vooraf studenten zijn meesters in het bedenken van synoniemen voor alles wat met hun gang naar de snackbar te maken heeft. *Vetput* is in menige studentikoze kring de aanduiding voor een cafetaria, en het bezoek aan deze vetput omschrijven ze met 'even een vette bek halen'. In regio's waar vestigingen van de automatieketen Febo te vinden zijn, spreekt men ook wel van 'even feboën'. En 'uit de muur eten' is een algemeen aanvaard synoniem voor 'een bezoek aan een automatiek brengen'. En wat trekt de student vervolgens uit het warmhoudloketje? Een 'berenlul' (frikandel) of een 'neukpatroon' (ei). Weet u trouwens wat een 'Jos Brink' is? Een frikandel met satésaus. Kent u meer van zulke volkse hoogstandjes aangaande de Nederlandse snackcultuur? Schroom dan niet ze op te sturen naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1A, 2596 HL Den Haag. Mailen kan ook: <onzetaal@onzetaal.nl>. ●

IN DE SNACKBAR

Cabaretduo Ajuinen en Look

Mike: Hallo! Hallo!?

Thomas: Hallo ...

Mike: Mag ik het al zeggen?

Thomas: Zegt u het maar.

Mike: Twee sjaslielik, zes kaassoufflés, twee groentjes, acht bamischijven, zes nasi-ballen, een zigeunerkubus, vijf mihoenparallelogrammen, één taugétrapezium, vier kerryoktagons, één vegetarische kaasparalleepipidum, eh ... één penspiramide, een kroket Nagasaki ...

Thomas: pi...ra...mi...de, en een kroket wat?

Mike: of doe maar een kroketje Hirosjima ...

Thomas: Hirosjima ... prima ...

Mike: ... een broodje nageboorte, veertien kadaverstaven en een patatje desert storm.

Thomas: De...sert...

Mike: Storum.

Thomas: Stor...rum. Eh bij die patat desert storm: uitjes, pickles, gurken, zoetzuur, ketchup, sjaslieliksous, mayonaise, satésaus, slagroom, zalmsnippers, abrikozenjam, bruine suiker, knolselderij, monchou, bokking, wijting en mosterdgas erbij?

Mike: Ja alles erbij ... Maar geen patat hè!?

Thomas: Nee nee nee welnee!!!

Mike: Wat krijg je van mij?

Thomas: Alles bij elkaar?

Mike: Ja graag.

Thomas: Het leplazerus.

Mike/Thomas: Ha ha ha ha ha ha ...

Mike: Effe serieus.

Thomas: Dat wordt dan zo en zo veel geld.

Mike: Heeft u terug van een x-bedrag?

Thomas: Dat gaat niet lukken ben ik bang.

Mike: Streep dan het hele zaakje maar weer door.

Thomas: Prima.

Mike: Prima!

Thomas: Hoehoe.

Mike: Hoehoe.

Uit de voorstelling *De fiets van Marleen*, 1992.